

MINTAUTAS ČIURINSKAS

Paslėptas Martyno Mažvydo grasinimas Žygimantui Augustui?

Kaip žinome, Martyno Mažvydo parengto *Katekizmo* knyga prasideda šiais lotyniškais žodžiais, skirtais Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei – *Ad Magnum Ducatum Lituaniae*:

Fausta ducum magnorum altrix, Lituania clara,
Haec mandata Dei, suscipe mente pia,
Ne te, cum dederis rationes ante tribunal
Augustum, magni iudicis ira premat.

Ketureilis išspausdintas svarbioje vietoje, kitoje titulinio lapo pusėje, ir nužymi viso veikalą tikslą bei adresatą – Lietuvą. Nors jis nepasirašytas, dažniausiai be didelių abejonių jo autorystė priskiriama leidinio parengėjui Mažvydui.

Antraštėje suformuluotą provokuojantį klausimą apie šią eiliuotą dedikaciją drįstame užduoti tik naudodamiesi gana didelę laisvę suteikiančia žurnalo rubrika. Mat visi kiti toliau išdėstomi argumentai gal ne visai tiesiogiai ir vienareikšmiškai pagrindžia tai, ką norėtume įrodyti šiuo tekstu: kad toje antraštėje klausukas nereikalingas, nes dedikacijoje galime išvėlgti paslėptą valdovui Žygimantui Augustui skirtą mintį. Svarbiausias argumentų šaltinis šiuo atveju – originalo tekstas ir tiesioginės bei netiesioginės (kaip ir privalu poezijos kūrinyje) jo prasmės, kurios atsiveria atidžiau įsiskaitant. Atrodo,

kad į tas prasmes ir sąskambius iki šiol niekas nėra atkreipęs dėmesio. Kad ir kokios akivaizdžios jos būtų šių svarstymų autoriui, vis dėlto lieka interpretacijos dalykas. Tačiau šalia esama ir kitų prielaidų bei aplinkybių, paremiančių pabaigoje mūsų suformuluosimas įžvalgas. Nuo šių kelių kontekstinių pastabų bei aplinkybių, vedusių prie išvadų, ir pradėsime.

1. Mažvydas nėra paprastas autorius. Jo parengta knygelė, iš pažiūros turėjusi būti elementarių, paprastų, pagrindinių tekstų rinktinė, skirta plačiam liaudį mokančių dvasininkų ir paprastų „ūkininkų“ bei jų sūnų ratui, yra iki šiol neatskleistų paslapčių turintis leidinys. Ilgai liko neįžiūrėtas visiems dabar žinomas akrostichas, slepiantis autoriaus vardą ir pavardę. Įvairiapusis Mažvydo knygelės talpumas teikia pagrindą tikėtis, kad antrasis, iš karto nepamatomas sluoksnius joje slepia ir daugiau užkoduotų prasmių.

Regis, Mažvydas buvo gilaus mąstymo, nemenkų filologinių ambicijų ir plataus akiračio intelektualas, kurio asmenybės mastas išlikusiuose spausdintuose veikaluose iki galo net neatsiskleidžia. Tai yra juo nuostabiau suvokiant, kad kalbame apie pačią pirmąją knygą lietuvių kalba.

2. Mažvydas buvo tikėjimo ir intelektualinės laisvės tremtinys (žinome jį viename 1548 m. laiške pasirašius „Martinus Mossuid, Protomartyr dictus“). Tik dėl palyginti ramaus jo tolesnio gyvenimo, kai emigrantas rado vietą pagal kunigaikščio Albrechto užmojus kuriamoje protestantiškoje valstybėje, Mažvydo likimo negalime visiškai sugretinti su Abraomo Kulviečio likimu (visų pirma turėdami galvoje šio lietuvių bajoro, teisės daktaro, profesoriaus gyvenimo pabaigos tragediją, suteikiančią jo nepaprastam gyvenimui daug ryškesnių sąžinės kankinio bruožų).

Akivaizdu, kur liko Mažvydo tėvynė, kur linko jo širdis, žvelgė akys ir kam buvo skiriami darbai. Jis negalėjo nejausti nuoskaudos Lietuvos valdovų atžvilgiu, kad dėl jų politinės ir religinės pozicijos turi tarnauti kitam kraštui ir valdovui. Jis negalėjo ir nesitikėti pokyčių savo tėvynėje, nes jeigu jie būtų įvykę, būtų net suteikę sąlygas grįžti! Jis mielai turėjo pritarti tokius pokyčius skatinantiems kunigaikščio Albrechto planams ir veiksams, noriai prie jų prisidėti ir sąmoningai apsisprendęs kurti savo intelektualiu darbu priemones, galinčias tuos pokyčius lemti. Viena tokių priemonių ir buvo *Katekizmas*, išleistas, kai protestantizmas vis sparčiau ėmė plisti tarp Lietuvos didikų ir bajorų. Tikėtasi išjudinti ir žemesnį visuomenės sluoksnį, iki pat stipresniųjų

valstiečių ir jų ūkiuose dirbusios šeimos. Būta vilčių, kad šie pokyčiai pakeis tikiybines visos valstybės orientaciją, Lietuva prisijungs prie protestantiškų kraštų. 1547 m. rašytos dedikacijos situacijoje nesvarbu, kad vėliau taip neįvyko. Tuomet kova dėl įtakingiausių asmenų protų, pažiūrų, tikėjimo vyko visu įkarščiu. O *Katekizmas* buvo bandymas duoti įrankį ir permainų norintiems Lietuvos dvasininkams, ir patiems nekilmingiesiems.

Kova dėl tikiybinės krašto orientacijos buvo ir kova dėl valdovo – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto – asmeninio požiūrio. Jis būtų galėjęs pakeisti situaciją. Visai aiškus ir nuolatiniais veiksmais, diplomatiniais bei politiniais kontaktais grindžiamas Albrechto politinis siekis, kad protestantiška tapusi Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė būtų liuteroniškos Prūsijos kunigaikštystės sąjungininkė ir padėtų atsverti dominavusios katalikiškos Lenkijos karalystės įtaką. Bendrauta ir asmeniškai, o savi asmenys nuolat informuodavo Prūsijos valdovą apie tai, kas vyksta valdovo rūmuose Vilniuje. Viltis skatino ir Žygimanto Augusto rodyta tolerancija. Valdovo pozicija – domėtis naujovėmis, bet jų atvirai neremti ir neįvedinėti, o kartu užmerkti akis prieš jų skleidėjus, leido tikėtis daugiau. Juolab kai 1544 m. Žygimantas Augustas gavo realią Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžią ir rezidavo daugiausia sostinėje Vilniuje.

Visos šios aplinkybės ir tai, kokia misija kunigaikščio Albrechto buvo numatyta inteligentams tremtiniais ar atsikviestiems emigrantams iš Lietuvos, sudaro istorinį tolesnės interpretacijos pagrindą.

Ketureilio, parašyto lotynišku eleginiu distichu, graži prasmė tarsi visai aiški, nekelianti klausimų ar dvejonų. Turime nemažai ir prozos, ir poetinių vertimų. Visų jų neminėsime ir jais nesiremsime. Čia vis dėlto įterpsime savąjį pažodinio vertimo variantą:

Garsioji Lietuva, laiminga didžiųjų kunigaikščių maitintoja,
maldingai priimk šiuos Dievo įsakymus,
kad tavęs, kai duosi apyskaitą prieš dieviškąjį teismą,
neprišlėgtų didžiojo Teisėjo rūstybė.

Atrodytų, kad nėra pasakyta nieko, ko nebūtų sakoma plačiai žinomuose, žymiausių Mažvydo tyrėjų pateikiamuose šios dedikacijos turinio apibūdinimuose. Visai teisingai ją Petras Skardžius ir kiti yra vadinę savotišku atsišaukimu.

Antai Marcelinas Ročka tinkamai yra apibendrinęs, kad joje „reiškiamas pagedavimas, jog ir „garsingoji Lietuva“ (*Litvania clara*), bijodama rūstaus paskutinio teismo, taip pat priimtų protestantizmą“¹.

Tačiau nuo čia, kaip ir dera detaliau analizuojant šaltinį, žvelkime tik į originalo tekstą bei vaizdą, o tolesnė kalba bus vien apie subtilią lotyniškojo teksto prasmę, prasmių žaismą ir sąskambius.

Atkreipkime dėmesį į dvi paskutines šios dedikacinės epigramos eilutes, kuriose tikslo aplinkybės (*ne finale*) sakiniu išreiškiama, koku tikslu, ko vengiant turi būti priimami „šie Dievo įsakymai“.

Ne te, cum dederis rationes ante tribunal
Augustum, magni iudicis ira premat.

Krinta į akis žodis *Augustum*. Akivaizdu, kad jis kaip būdvardis pažymi daiktavardį *tribunal*² – atitinkamai visuomet taip yra verčiama, ir tai teisinga. Bet jei į šį dvieilį žvelgiame atsieję jį nuo pirmojo dvieilio, galimą lotyniško sakinio žodžių dėlione kitokia prozine tvarka. Tiesa, ji ne tokia natūrali, kaip visuotinai priimtasis variantas, bet nelabai prieštarauja gramatikos reikalavimams: *Ne te, Augustum, magni iudicis ira premat, cum dederis rationes ante tribunal*. Tada keičiasi ir mintis: „Kad tavęs, Augusto, neprislėgtų didžiojo Teisėjo rūstybė, kai duosi apyskaitą prieš dieviškąjį teismą.“ Tokios, iš pažiūros gana laisvos, interpretacijos nekiltų, jei nebūtų aiški eilutės pradžioje iš didžiosios raidės parašyto žodžio *Augustus* sąsaja su tuometinio Lietuvos valdovo vardu, jo lotyniška forma *Sigismundus Augustus*.

¹ Cit pagal: Tomas Sakalauskas, „Mažvydo ažuolas“, <http://pirmojiknyga.mch.mii.lt/Leidiniai/azuolas.lt.htm>. Plg.: Marcelinas Ročka, „Martyno Mažvydo lotyniškieji raštai“, in: Idem, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 112–113, 127; Juozas Karaciejus, „Pirmoji knyga ir jos adresatas“, *Darbai ir dienos*, 1997, t. 04 (13), p. 96.

² Tarp kitko, tokį žodžių junginį – *tribunal augustum* – randame prieš kelerius metus iki Mažvydo *Katekizmo*, 1543 m., išėjusiuose Henriko Bulingerio komentaruose Evangelijai pagal Joną. Ten taip apibūdinama Piloto teismo vieta. Žr. *In Divinum Iesu Christi Domini nostri Euangelium secundum Joannem Commentariorum libri X* per Heinrichum Bullingerum, Tiguri: Apud Frosch, 1643: *Erat enim tribunal augustum in aedito loco, ut omnibus esset conspicuus praeses uel iudex, in illud magna cum grauitate et maiestate denique maxima cum totius populi expectatione ascendebat et considebat, nomine et loco Caesaris imperijque Romani sententiam pronunciaturus in Iesum.*

Manome, kad toks sutapimas neatsitiktinis. Būta daugelio galimybių mintį suformuluoti išvengiant šio sąskambio bei *Augustum* rašybos didžiaja rai-
de eilutės pradžioje. Atrodo, kad čia Mažvydas pasitelkia žodžių žaismą, –
pavartoja ne tik panašiai, bet lygiai taip pat kaip valdovo vardas skambanti
žodį, – kad taip išradingai ir kartu saugiai, neakiplėšišškai įpintų kreipimąsi,
per šį sąskambį galintį ar turintį paliesti valdovo širdį, priversti susimąstyti ir
dvejojantį pastūmėti teisingų sprendimų link.

Dar vieną tokios interpretacijos argumentą gauname grįžę nuo dviejų bai-
giamųjų eilučių prie dviejų pirmųjų. Lietuva jose apibūdinama kaip didžiųjų
kunigaikščių maitintoja, augintoja: *ducum magnorum altrix*. Tokiais žodžiais
autorius nejučia kreipia skaitytojo dėmesį nuo pačios šalies į didžiojo kuni-
gaikščio asmenį. Natūralu (o mums šiuo atveju svarbu) – kad ne tik į buvu-
sius valdovus (kuriuos išauginusi Lietuva), bet ir į tuometinį Lietuvos didįjį
kunigaikštį, visai neseniai valdžią gavusį jaunąjį Žygimantą Augustą. Tad jei
tolesnis raginimas su pagrūmojimu paskutiniu juo teismu taikomas Lietuvai,
jis tenka ir jos „išmaitintam“ naujam valdovui. Toliau dedikacinę eilėraščio
funkciją („priimk“) gerokai papildė, jei ne nusveria, raginimo ir gana grės-
mingo, su būsima Dievo rūstybe siejamo, kvietimo intonacijos: „kad tavęs, kai
duosi apyskaitą prieš dieviškąjį teismą, neprislėgtų didžiojo Teisėjo rūstybė“.

Tad ateityje įžanginio ketureilio interpretacijas turėtume papildyti ir to-
kiais, iš pirmo žvilgsnio neakivaizdžiais, prasmės akcentais: Mažvydas poe-
tinės laisvės teikiamų galimybių lauke parinkdamas žodžius daro aliuziją ir į
patį Žygimantą Augustą; iškeldamas paskutiniojo teismo grėsmę Lietuvai (jei
ji maldingai nesilaikys Dievo įsakymų, t. y. tikrojo tikėjimo), jis turi galvoje
taip pat ir Lietuvos valdovą, o galbūt net pirmiausia į jį kreipia mintis. Tam tiko
ir eilėms pasirinkta lotynų kalba (sąskambis su *Augustus*). Kukli autoriaus
padėtis ir privaloma rodyti monarchui pagarba neleido tokios minties išreikšti
tiesiai ar tiesmukai, vertė raginimą su pagrūmojimu užkoduoti poetinio teksto
skambesyje. Tai darydamas Mažvydas dar kartą parodė savo išmonę ir talentą.